

УДК 629.7(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.10>

ЗАВОД «ЛИВМАШ»: ВІД ВИПУСКУ АЕРАТОРА ДО СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ АВТОМАТИЗОВАНИХ ЛІНІЙ МАШИННОГО ВИРОБНИЦТВА (1954–2018)

Кушлакова Надія,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки та психології,
Західнодонбаський інститут ПрАТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0001-8493-1846

У складний період післявоєнної розрухи і відбудови економіки (кінець 1940-их – початок 1950-х) в Україні народжується нова галузь ливарного виробництва – ливарне машинобудування. Відбудовуються старі заводи (Новокраматорський, Харківський тракторний й ін.), вводяться в експлуатацію нові підприємства з випуску ливарного обладнання. Одним із таких заводів був і «Ливмаши» – Павлоградський завод ливарного машинобудування. Саме його історії створення і діяльності присвячена дана стаття. За допомогою обраного теоретико-методологічного інструментарію було здійснено історичну реконструкцію народження, становлення і розвитку заводу «Ливмаши» (Павлоград). Розглянуто соціально-економічні передумови народження заводу. Акцентовано увагу на деяких зразках ливарного устаткування: перший і найпростіший виріб – аератор, дробоструминний апарат, піскоструминний апарат, автоматизовані лінії з виготовлення стрижнів тощо. Здійснено періодизацію діяльності одного з перших підприємств України у галузі ливарного машинобудування. Проаналізовано й висвітлено технологічні особливості промислового виробництва ливарного обладнання на кожному з виділених періодів.

Джерельну базу дослідження склали матеріали архівного відділу райдержадміністрації м. Павлограда (фінансова звітність за період 1978-2018 рр.), спогади колишніх працівників заводу, а також нарративні джерела (місцеві газети «Світло Жовтня» і «Павлоградська правда»). В процесі наукового пошуку з'ясовано, що в сучасній історіографії відсутні роботи з історії Павлоградського заводу ливарного машинобудування, що актуалізує порушену наукову проблему. В процесі проведеного дослідження доведено, що Павлоградський завод ливарного машинобудування – один із перших (чи не перший) завод нової галузі ливарного виробництва на теренах України у 1950-х роках, став потужною базою з виробництва ливарного устаткування в СРСР у 1980-х рр, високоефективна продукція якого експонувалась на міжнародних виставках і відповідала світовим стандартам якості.

Ключові слова: «Ливмаши», ливарне виробництво, автоматизація процесів, промисловість, автоматика, машинобудування, електротехніка, інновації, біографістика, історія науки і техніки.

Kushlakova Nadiya. «LIVMASH» PLANT: FROM THE PRODUCTION OF THE AERATOR TO THE CREATION OF THE COMPLEX AUTOMATED MACHINE PRODUCTION LINES (1954–2018)

In the difficult period of post-war devastation and reconstruction of the economy (late 1940s – early 1950s), a new branch of foundry production was born in Ukraine – foundry engineering. Old plants (Novokramatorsky, Kharkiv Traktorny, etc.) are being rebuilt, and new foundry equipment production enterprises are being put into operation. One of these factories was "Livmash" – the Pavlograd foundry engineering plant. This article is devoted to its history of creation and activity. With the help of the selected theoretical and methodological tools, a historical reconstruction of the birth, formation and development of the "Livmash" plant (Pavlograd) was carried out. The socio-economic prerequisites for the birth of the plant are considered. Attention is focused on some examples of foundry equipment: the first and simplest product is an aerator, a shot blasting device, a sandblasting device, automated lines for the production of rods, etc. The periodization of the activity of one of the first enterprises of Ukraine in the field of foundry engineering was carried out. The technological features of the industrial production of foundry equipment in each of the selected periods are analyzed and highlighted.

The source base of the research was made up of materials of the archival department of the district state administration of Pavlograd (financial statements for the period 1978-2018), memories of former employees of the plant, as well as narrative sources (local newspapers «Svitlo Zhovtnia» and «Pavlogradska Pravda»). In the process of scientific research, it was found that there are no works on the history of the Pavlograd Foundry Machine Building Plant in modern historiography, which actualizes the raised scientific problem. In the course of the research, it was proved that

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the Pavlograd Plant of Foundry Machine Building was one of the first (if not the first) plant of the new branch of foundry production in the territory of Ukraine in the 1950s, and became a powerful base for the production of foundry equipment in the USSR in the 1980s, whose highly efficient products were exhibited at international exhibitions and met world quality standards.

Key words: «Livmash», foundry production, process automation, industry, automation, mechanical engineering, electrical engineering, innovations, biography, history of science and technology.

Постановка проблеми. Ливарне виробництво є однією з найдавніших галузей металургії, яка у своєму розвитку за тисячі років пройшла складний шлях від лиття простих форм і прикрас з бронзи й міді, поширення лиття чавуну і появи перших доменних мануфактур до промислового виплавляння сталі з впровадженням сучасних технологій та обладнання для заміни ручної праці автоматизованими системами та програмним забезпеченням. За рівнем промислового розвитку у 20-х роках минулого століття Україна, як і весь СРСР, до складу якого вона входила, значно відставала від США і низки провідних країн Європи. Проте вже у кінці 1930-х років внаслідок проголошеного курсу на індустріалізацію в Україні було створено таку потужну індустріальну базу, що вона змогла випередити навіть західноєвропейські держави за рівнем розвитку деяких галузей важкої промисловості, зокрема, Францію та Італію за виробництвом металу і машин. Крім того, за виплавкою чавуну Україна посідала друге місце в Європі після Німеччини і четверте місце у світі за обсягами видобутку вугілля. Були введені в експлуатацію і почали виробляти промислову продукцію металургійні заводи-гіганти, до прикладу «Азовсталь», «Запоріжсталь» й т. ін. Зростання обсягів ливарного виробництва в Україні у 30–40-х роках минулого століття створило сприятливі умови для швидких темпів розвитку машинобудування і металообробки – першу продукцію випустили новозбудовані Новокраматорський машинобудівний (1934), Харківський тракторний (1930) заводи, відновлені Луганський паровозобудівний (1896), Макіївський (1898), Дніпродзержинський металургійний (1889) заводи й ін. Україна стала важливим вугільно-металургійним і машинобудівним базисом господарства СРСР. Характерною особливістю післявоєнних 1950–1970-х років стало формування спеціалізованої галузі ливарного виробництва, а саме – ливарного машинобудування. У цей період вся наша країна нагадувала великий будівельний майданчик, на якому бракувало фінансів, матеріалів, спеціалістів різного профілю і фаху. Поряд з цим для відбудови господарства і економіки держави були необхідні вантажні машини, трактори, різноманітні верстати й інше обладнання [1]. Країна потребувала значної кількості ливарного устаткування, побудови спеціалізованих заводів ливарного машинобудування. Одним із перших таких заводів було побудовано у м. Павлоград (Дніпропетровська обл.) – завод «Ливмаш», який став у другій половині ХХ-го століття провідним підприємством ливарного машинобудування всієї країни. Слід зауважити, що в СРСР у 1970-х роках на випуску ливарного устаткування спеціалізувалось 8 заводів, серед яких два розташовувались в Україні: Павлоградський «Ливмаш» (1954) та пізніше Івано-Франківський «Автоливмаш» (1972).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі наукового пошуку з порушеної проблеми було віднайдено лише єдине ювілейне науково-публіцистичне видання з історії заводу «Ливмаш» [2]. Цей історичний нарис був підготовлений до друку співробітниками заводу і, як показало наше дослідження, містить певні неточності суб'єктивно-оціночного характеру щодо діяльності підприємства, проте, слід зауважити, що видання насичене світлинами і спогадами заводчан особистого характеру. В сучасній вітчизняній історіографії з означеного питання у статтях з історії Павлограда на різних інтернет-ресурсах повторюється побіжно майже однакова інформація, як то: «У повоєнне десятиріччя місто було відбудовано. За цей час склалась нова промислова структура, до якої увійшли підприємства машинобудівної, будівельної, хімічної, переробної, легкої і харчової промисловості» [3], або «У складі машинобудівних підприємств:... ПАТ завод «Палмаш» – виробництво машин і обладнання для добувної промисловості, ремонт (спеціалізований) для машин добувної промисловості та будівництва, виробництво машин для металургії, діяльність автомобільного вантажного транспорту, ремонт гірничошахтного обладнання» [4]. Відсутність публікацій виглядає дивно поряд із великою кількістю інформації щодо історії діяльності аналогічних вище згаданих підприємств, зокрема Івано-Франківського «Автоливмаша», Новокраматорського машинобудівного і Харківського тракторного заводів [5–7] тощо. Джерельну базу дослідження склали матеріали архівного відділу райдержадміністрації м. Павлограда (фінансова звітність за період 1978–2018 рр. з коротенькою історичною довідкою на 1 стор.) [8–9], а також нарративні джерела [10].

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є вивчення і реконструкція історії народження, становлення та діяльності одного з перших спеціалізованих заводів ливарного машинобудування в Україні – Павлоградського заводу «Ливмаш».

Виклад основного матеріалу. У післявоєнний період, як зазначалося вище, країна потребувала великої кількості ливарного устаткування й спорудження спеціалізованих заводів, при виборі місця розташування яких слід було враховувати низку природно-географічних і соціально-економічних факторів. Якнайкраще для цього підходив саме Павлоград (обґрунтування наведено в роботі авторки [11]). Отже, Радою Міністрів СРСР у засіданні 3 листопада 1947 р. було прийнято рішення про будівництво заводу ливарних машин у м. Павлоград. За наказом міністра машинобудування і приладобудування СРСР від 21.01.1948 р. за №26 будівництво розпочалося на відстані 7 км на південно-захід від Павлограда. Цікаво, що це місце було обрано не випадково – напередодні Другої світової війни тут вже були зведені декілька будівель номерного заводу №359 оборонної промисловості СРСР, який підпорядковувався наркомату озброєння (НКВ). На розвалинах цього заводу були вцілілими деякі споруди, які планувалось в подальшому відновити і ввести в експлуатацію [9, л. 1]. Так розпочалась історія Павлоградського заводу ливарного машинобудування, в якій, на нашу думку, можна виділити такі періоди:

1. Народження, будівництво і становлення заводу (1947–1960)
2. Модернізація і механізація виробництва, нарощування виробничих потужностей (1961–1969)
3. Реконструкція заводу і початок випуску високоякісного надсучасного ливарного обладнання. Вихід на міжнародний ринок (1970–1992)
4. Приватизація. Пошук нових замовників і ринків збуту: освоєння виробництва гірничошахтного устаткування (1993–2011)
5. Випуск товарів широкого вжитку. Занепад виробництва. Банкрутство (2012–2018).

«Підготовка» території розпочалась вже у січні 1948 року, а безпосередні будівельні роботи майже через рік після затвердження Міністерством машинобудування і приладобудування СРСР 28.11.1949 р. технічного проєкту у інституту «Гідромашприлад». Разом із заводом народжувався і цілий мікрорайон у м. Павлоград. Станом на 1 січня 1954 р. на будівельному майданчику було завершено спорудження заводських блоків № 3 і № 4, навчальний корпус і майстерні, змонтовано 60 одиниць технологічного обладнання (здебільшого у ливарному цеху), а також уведено в експлуатацію 7 житлових будинків [2, с. 20].

Датою народження заводу «Ливмаш» вважається 28 січня 1954 р. (наказ Міністерства машинобудування СРСР №44), проте не було фахівців-ливарників. Тільки у квітні почали працювати перші п'ять верстатів у блоці №3, де розміщувались цехи: механіко-складальний, інструментальний, ремонтно-механічний, а також модельне відділення ливарного цеху і ковальсько-заготовчий, які розміщувались окремо. Першим директором Павлоградського заводу «Ливмаш» було призначено Мохначова Олексія Григоровича, який працював на цій посаді лише рік, проте залишив значний спадок мешканцям м. Павлоград. Понад 55 років він обіймав різні державні посади від секретаря Павлоградського міськкому партії до очільника відділу підготовки кадрів керівничого складу виробничого об'єднання «Павлоградвугілля». Олексій Григорович дуже багато уваги приділяв розбудові соціальної сфери: «Швидкими темпами будується житло та об'єкти соціальної інфраструктури. З'являються нові міські мікрорайони. Ставши центром Західного Донбасу, Павлоград абсолютно перетворився. Саме в ті роки за ініціативою О. Г. Мохначева в місто були завезені каштани, які сьогодні стали його прикрасою» [12, с. 11]. У своєму записнику щодо діяльності «Ливмашу» О. Г. Мохначев зазначив, що справжнім святом для заводчан став день 6 червня 1954 року, коли виплавили перший чавун. А от у перший день діяльності заводу (10 квітні 1954 р.) було виготовлено анкерні болти для установки обладнання і деталі для монтажу вагранки. Взагалі у перший рік діяльності невеликий колектив заводу (88 осіб) працював для виготовлення нестандартного обладнання для своїх цехів і освоював виробництво простого ливарного устаткування – аератора моделі 132 (машина для розпушування формувальних сумішей перед формовкою), яких виготовили протягом року 47 штук. Всього ж за перший рік діяльності ливарний цех заводу випустив 232 т чавунного литва [9, л. 1].

Протягом другого року колектив заводу, чисельність якого зросла майже втричі (254 особи), поряд з простим ливарним устаткуванням (землесіялка мод. 171), почав випуск дробоструминних апаратів мод. 334 М і освоїв виробництво перших формувальних машин моделі 233. Всього у 1955 р. було випущено 150 землесіялок і 105 дробоструминних апаратів, а в ливарному цеху прийнятий в експлуатацію мостовий кран вантажопідйомністю 5 т, бігуни й очисні барабани. Протягом наступних 1956–1960 –х років завод продовжував нарощувати виробничі потужності й вводити в дію планові промислові об'єкти: введена в експлуатацію заводська котельня, запущені перші термічні печі (1955 р.); освоєний повний цикл виробництва формувальних машин мод. 232 і 233 (остання модель випускалась заводом більше півстоліття) і запущена в експлуатацію компресорна станція, виготовлена перша машина для лиття під тиском мод. 511 (1956 р.); змонтована і запущена в експлуатацію автоматична телефонна станція (АТС) на 100 номерів, яка замінила комутатор на 30 номерів, мала вже дві сполучні лінії з міською

телефонною станцією, запущене серійне виробництво машини для лиття під тиском мод. 512 (1957 р.) й т. ін. В 1960 році завод «Ливмаш» вийшов на проектну потужність [9, л. 1 об.].

В період 1961–1969 рр. на заводі проводились роботи по удосконаленню виробництва: здійснена механізація ливарного цеху, упроваджено газорізальне устаткування, здійснено газифікацію котельні й виробничих цехів, розпочато впровадження універсально-складальних інструментів і приладів. За відсутності певних деталей і обладнання для своїх цехів інженери-конструктори і фахівці заводу значну частину виробів розробляли і виробляли самотужки. Для прикладу, при виробництві машини для лиття під тиском всю гідроапаратуру і навіть гідронасоси було вироблено заводчанами, а конструктори технічного відділу впровадили понад 300 різних нововведень, покращивши таким чином конструкцію, розроблену Науково-дослідним інститутом ливарного машинобудування [2, с. 26]. У 1966–1969 рр. тільки комплексних автоматизованих ліній для піскодувних стрижнів було виготовлено заводом у кількості 19 шт. У цей період завод «Ливмаш» став лідером у своїй галузі з виробництва нової продукції: першим у СРСР розпочав роботи по створенню вітчизняних машин для лиття під тиском з гарячою камерою пресування; почав серійне виробництво стрижнів піскодувних напівавтоматів, приступив до випуску устаткування для принципово нової технології виробництва ливарних стрижнів з рідких самотвердіючих сумішей (РСС).

Існуючі потужності підприємства вже не могли забезпечити випуск необхідної кількості устаткування. Тому Постановою Ради міністрів СРСР, яка була прийнята у квітні 1969 р., серед іншого передбачалась докорінна реконструкція Павлоградського заводу ливарного машинобудування, в результаті втілення якої планувалось збільшення потужності заводу більше, ніж у 3,5 рази. На реконструкцію було виділено близько 20 млн. карбованців, а територію заводу розширили майже до 19 га. Необхідність такої масштабної реконструкції диктувалась ще й тим, що унікальна продукція заводу вийшла на зовнішній ринок – експортні постачання здійснювались до Індії, Ірану, В'єтнаму, Болгарії, Угорщини, Кореї, Фінляндії й ін.. Внаслідок завершеної у 1972 р. першої черги реконструкції було введено в експлуатацію чотири прольоти головного корпусу заводу, перша черга побутового корпусу, компресорна, котельня. За другою чергою (1974–1975 рр.) введено в дію сучасний складальний цех, нову їдальню і ще декілька важливих об'єктів.

Нові конструкторські розробки дозволили вже у 1980 р. освоїти випуск автоматичних і напівавтоматичних ліній виготовлення стрижнів з холодних твердіючих сумішей (ХТС). Кращі моделі, що відповідали вимогам світового рівня, експонувались на міжнародних конгресах ливарників «Інтерливмаш». З 1991 р. завод «Ливмаш» починає випускати складне ливарне устаткування нового покоління – автоматичні лінії виробництва: безопочної формовки, центробіжного литва гільз, імпульсної формовки й т. ін.. Ці вискоєфективні вироби на той період не мали аналогів у Союзі незалежних держав (СНД) і повністю відповідали світовим стандартам. Серед споживачів заводу присутні такі промислові гіганти як ВАЗ, ЗІЛ, КАМАЗ, КрАЗ, ХТЗ, усі заводи групи «Центролив» та ще підприємства понад 20-ти країн далекого зарубіжжя [9, л. 2].

На початок 1990-х років припали складні політичні події: Україна отримала незалежність, почалось політичне й соціально-економічне перевлаштування держави. У цих умовах на багатьох промислових підприємствах відбувалась зміна форм власності. Ці процеси торкнулись і «Ливмашу» – у 1995 р. завод було реорганізовано у Відкрите акціонерне товариство «Завод Палмаш». З метою виживання керівництвом заводу було прийнято рішення розвинути новий напрям діяльності регіонального характеру через співпрацю з шахтами Західного Донбасу та інших вугледобувних регіонів – ремонт гірничо-шахтного обладнання (ГШО) й виготовлення запасних частин до нього. За шість років роботи на новому ринку збуту «Ливмаш» освоїв більше 200 найменувань запасних частин до ГШО, капітальний ремонт шахтного кріплення механізованої моделі 1КД80, КД90, «Глінік» тощо [9, л. 2]. Завод було включено до Програми соціального партнерства з ДТЕК.

За весь час існування завод «Ливмаш» неодноразово змінював свою назву і відомче підпорядкування:

1954–1993 – Павлоградський завод ливарного машинобудування (завод «Ливмаш»), наказ Міністерства Машинобудування СРСР №44 від 28.01.1954 р.;

1993–1995 – Павлоградський завод автоматичних ліній і машин (завод «Палмаш»), наказ Міністерства машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України №105 від 24.02.1993 р.;

1995–2011 – Відкрите акціонерне товариство «Павлоградський завод автоматичних ліній і машин» (ВАТ «Завод Палмаш»), наказ Міністерства машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України № 264 від 09.08.1995 р.;

2011–2018 – Публічне акціонерне товариство «Павлоградський завод автоматичних ліній і машин» (ПАТ «Завод Палмаш»), наказ Міністерства промислової політики України №111 від 01.06.2011 р.

В лютому 2018 р. завод «Ливмаш» припинив своє існування: постановою господарського суду Дніпропетровської області від 13.02.2018 р. по справі №Б24/194-06 ПАТ «Завод Палмаш» визнано банкрутом з наступним відкриттям ліквідаційної процедури.

Підсумовуючи все вище викладене, слід зауважити, що на сьогодні, на жаль, територія бывшего промислового гіганта здебільшого занедбана. Колись успішне підприємство з такою затребуваною у всі часи продукцією з вини недбалості чи корисливих намірів власників або державних можновладців не тільки припинило своє існування, а й не залишило інформаційного сліду в історичній чи фаховій літературі. Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми й залишає простір для здійснення подальших наукових розвідок.

Література:

1. Радянська індустріалізація в Україні – характерні ознаки, особливості та наслідки. URL: <https://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/industrializaciya>: <https://histua.com/istoriya-ukraini/novitnij-chas/industrializaciya> (дата звернення 25.12.2025)
2. Палмаш. Піввіку історії...1954–2004. Історичний нарис. Д., АРТ-Пресс, 2004. 240 с.
3. Історія Павлограда. URL: <https://pavlogradmrada.dp.gov.ua/istorichna-dovidka> (дата звернення 25.12.2025)
4. Павлоград. URL: https://wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4#cite_note-32 (дата звернення 25.12.2025)
5. Скаврон Б. Примари промисловості: франківський «Автоливмаш» від космосу до розрухи. URL: https://kurs.if.ua/articles/prymary_promyslovosti_frankivskyy_avtolyvmash_vid_kosmosu_do_rozruhy_32558.html/ (дата звернення 4.01.2026)
6. Новокраматорський машинобудівний завод. Історія. URL: www.skmz.dn.ua (дата звернення 4.01.2026)
7. Харківський тракторний завод (ХТЗ). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B4 (дата звернення 4.01.2026)
8. Архівний відділ райдержадміністрації. Ф. №06-ос. Опис №2-ос. 1978–2019 рр.
9. Архівний відділ райдержадміністрації. Ф. №06-ос. Опис №1-ос. 1978–2017 рр.
10. Васильєв В. Для потреб радянської людини. *Світло жовтня*. 1969. Березень. №3. С. 4
11. Проблеми та перспективи розвитку кадрового потенціалу регіону: колективна монографія / за заг. ред. Н. М. Кушлакової. Павлоград : Арт Синтез-Т, 2022. 302 с. – Із змісту: Містоутворюючі підприємства Павлограда: історія та сучасність. С. 33–53.
12. Золоті імена в історії міста. Почесні громадяни Павлограда / Бібліографічний покажчик. Павлоград, 2014. 26 с.

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026